

RESEARCH ARTICLE

TAOM NOMLARI ORQALI MILLIY MENTALITET VA IJTIMOY QADRIYATLARNING LINGVOKULTUROLOGIK IFODALANISHI

1

Amurshaev Sufibey Rashidxanovich

ABSTRACT

Mazkur maqolada taom nomlari orqali milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlarning lingvokulturologik ifodalanishi masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqot lingvokulturologik va semantik yondashuvlar asosida olib borilib, taom nomlari milliy madaniyat, tarixiy xotira va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik birliklar sifatida qaraladi. Maqolada o'zbek milliy taom nomlarining semantik va madaniy qatlamlari ochib berilib, ularning xalq mentaliteti va ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi o'рни aniqlanadi. Tahlil jarayonida "OVQAT", "MEHMONDO'ST LIK", "BARAKA", "JAMOA" va "MAROSIM" kabi asosiy madaniy konseptlar asosiy tahlil mezonlari sifatida belgilandi. Tadqiqot natijalari taom nomlari nafaqat nominativ birliklar, balki milliy mentalitetni modellashtiruvchi semantik va madaniy kodlar tizimi ekanligini ko'rsatadi. Ushbu ish natijalari lingvokulturologiya, madaniyatshunoslik va sotsiolingvistika sohalarida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

KEYWORDS

taom nomlari

milliy mentalitet

lingvokulturologiya

ijtimoiy qadriyatlar

semantik tahlil

madaniy konseptlar

o'zbek milliy madaniyati

KIRISH

Zamonaviy gumanitar fanlarda til nafaqat muloqot vositasi, balki milliy tafakkur, madaniy xotira va ijtimoiy qadriyatlarning mujassam ifodasi sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa, lingvokulturologik tadqiqotlar doirasida til birliklarining xalq mentaliteti va jamiyatda shakllangan qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liqligi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaralganda, taom nomlari xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik birliklardan biri hisoblanadi [1].

Taom va ovqatlanish bilan bog'liq leksik birliklar inson hayotining biologik ehtiyojlaridan tashqari, ijtimoiy va madaniy ma'nolarni ham o'zida mujassam etadi. Har bir milliy oshxona faqatgina oziq-ovqat mahsulotlari majmui emas, balki mehmondo'stlik, baraka, saxovat, jamoaviylik, marosim va an'analar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan qadriyatlar tizimini ifodalaydi. Shu sababli taom nomlari orqali milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlarning til vositasida qanday aks etishi masalasi lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan chuqur tahlilni talab qiladi [2].

Ilmiy adabiyotlarda taom nomlari ko'pincha etnografik yoki leksik-semantik jihatdan o'rganilgan bo'lsa-da, ularning milliy mentalitetni shakllantiruvchi va ijtimoiy qadriyatlarni kodlovchi lingvokulturologik birlik sifatidagi funksiyasi yetarli darajada kompleks tahlil qilinmagan. Ayniqsa, taom nomlarining semantik qatlamlarida mujassam bo'lgan ijtimoiy rollar, oilaviy va jamoaviy munosabatlar, marosimiy va ramziy ma'nolar ko'pincha chetda qolib ketmoqda. Bu esa mazkur yo'nalishda yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi [3].

Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda milliy madaniyatning til orqali ifodalanishi masalasi yanada dolzarblashmoqda. Taom nomlari milliy o'zlikni saqlab qolish va madaniy identifikatsiyani mustahkamlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, ularni lingvokulturologik jihatdan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, madaniyatlararo muloqot, tarjima, ta'lim va madaniy merosni asrash jarayonlarida muhim rol o'ynaydi [4].

Shu bois ushbu maqolada taom nomlari orqali milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlarning lingvokulturologik ifodalanishi masalasi tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda taom nomlarining semantik va madaniy qatlamlari ochib berilib, ularning xalq mentaliteti va ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi o'рни ilmiy jihatdan asoslanadi.

ADABIYOTLAR

tahlili

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, bu jarayonda lingvokulturologiya fanining rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Lingvokulturologik tadqiqotlarda til birliklari xalqning madaniy tajribasi, mentaliteti va ijtimoiy qadriyatlari bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Shu nuqtayi nazardan, leksik birliklarning madaniy-semantik mazmunini ochib berish tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda milliy mentalitet tushunchasi ko'pincha til orqali ifodalanadigan madaniy va kognitiv model sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqotchilar til birliklari orqali xalqning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlar tizimi namoyon bo'lishini ta'kidlaydilar. Bu jarayonda kundalik hayot bilan bog'liq leksika, xususan, ovqat va taom nomlari muhim madaniy indikator sifatida qaraladi. Chunki ovqatlanish madaniyati jamiyatning tarixiy rivoji, iqtisodiy sharoiti va ijtimoiy tuzilmasi bilan bevosita bog'liqdir [5].

Taom nomlariga bag'ishlangan tadqiqotlar asosan etnografik, leksik-semantik va tarixiy-lingvistik yo'nalishlarda olib borilgan. Ko'plab ishlarda milliy taomlar xalqning turmush tarzi va urf-odatlarini aks ettiruvchi madaniy hodisa sifatida tavsiflanadi. Biroq ushbu tadqiqotlarda taom nomlarining lingvokulturologik jihatdan milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlarni kodlovchi birlik sifatidagi funksiyasi ko'pincha ikkilamchi o'rinda qolgan [6].

So'nggi yillarda lingvokulturologiya va sotsiolingvistika doirasida ovqatga oid leksik birliklarni madaniy konseptlar bilan bog'liq holda o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Ayrim tadqiqotlarda "OVQAT", "MEHMONDO'STLIK", "BARAKA" kabi konseptlar milliy madaniyatning asosiy semantik tayanchlari sifatida tahlil qilinadi. Bunday yondashuvlar taom nomlarining faqat nominativ vazifasini emas, balki ularning ramziy va ijtimoiy mazmunini ham ochib berishga xizmat qiladi [7].

Shu bilan birga, mavjud ilmiy ishlarda taom nomlarining marosimiy, axloqiy va ijtimoiy funksiyalarini yagona konseptual tizim doirasida tahlil qilish yetarli darajada amalga oshirilmagan [8]. Aksariyat tadqiqotlar alohida taom yoki urf-odat tavsifi bilan cheklanib, ularning milliy mentalitetni shakllantirishdagi o'rni chuqur tahlil qilinmaydi. Bu esa lingvokulturologik yondashuv asosida kompleks tadqiqot olib borish zarurati yuzaga keltiradi [9].

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, taom nomlari orqali milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlarining ifodalanishini o'rganish ilmiy jihatdan dolzarb bo'lib, ushbu masala hali yetarli darajada tizimli va kompleks tarzda tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyatini belgilab, taom nomlarini lingvokulturologik va semantik yondashuv asosida tahlil qilishni taqozo etadi [10].

Lingvokulturologik va semantik tahlil modeli

Mazkur tadqiqot lingvokulturologik va semantik tahlil metodlariga tayangan holda amalga oshirildi. Lingvokulturologik yondashuv til birliklarini milliy madaniyat, tarixiy xotira, mentalitet va ijtimoiy qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liqlikda o'rganishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv doirasida taom nomlari faqat nominativ birlik sifatida emas, balki jamiyatda shakllangan madaniy-ma'naviy tajribani aks ettiruvchi va avloddan avlodga uzatiluvchi lingvokulturologik kodlar sifatida tahlil qilinadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy usullardan kompleks tarzda foydalanildi: leksik-semantik tahlil, taom nomlarining asosiy va ko'chma ma'nolari, semantik kengayishi va baholovchi komponentlarini aniqlash maqsadida; madaniy-semantik tahlil, taom nomlarida mujassam bo'lgan ijtimoiy qadriyatlar, ramziy ma'nolar va madaniy konseptlarni ochib berish uchun; kontekstual tahlil, taom nomlarining kundalik nutq, marosimlar va ijtimoiy muloqot jarayonlaridagi funksional xususiyatlarini aniqlashda; interpretativ tahlil, taom nomlari orqali ifodalangan milliy mentalitetga oid konseptual mazmunni izohlash va umumlashtirishda qo'llanildi.

Tahlil jarayonida "OVQAT", "MEHMONDO'STLIK", "BARAKA", "JAMOA", "MAROSIM" kabi asosiy lingvokulturologik konseptlar markaziy tushunchalar sifatida belgilandi. Tadqiqot materiali sifatida o'zbek milliy taom nomlari tanlanib, ular xalq mentaliteti va ijtimoiy qadriyatlar tizimi bilan o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi.

Misollar asosida tahlil.

Palov / Osh. "Palov" (yoki "osh") o'zbek madaniyatida oddiy gastronomik nomdan ancha kengroq semantik va madaniy maydonga ega. Ushbu taom jamoaviylik, mehmondo'stlik va ijtimoiy birdamlik konseptlarini ifodalovchi ramziy birlik sifatida namoyon bo'ladi. "Osh berish", "oshga chaqirish" kabi birikmalar palovning ijtimoiy va marosimiy hayot bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Palov atrofida jam bo'lish jamiyatda

jamoaviylik va o'zaro mas'uliyatning ustuvor qadriyat ekanligini aks ettiradi.

Non. "Non" leksik birligi o'zbek tilida yuqori darajadagi madaniy, axloqiy va ma'naviy semantikaga ega. U faqat oziq-ovqat mahsuloti emas, balki hayot manbai, halollik va mehnat samarasi ramzi sifatida talqin qilinadi. "Nonni oyoq osti qilma", "nonga xiyonat qilma" kabi iboralar nonning milliy mentalitetda muqaddas qadriyat sifatida qaralishini yaqqol namoyon etadi. Bu holat o'zbek jamiyatida rizq, mehnat va hurmat tushunchalarining muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Sumalak. "Sumalak" bahoriy yangilanish, baraka va totuvlik konseptlari bilan bog'liq bo'lgan marosimiy taom hisoblanadi. Uning tayyorlanish jarayoni jamoaviylik, sabr-toqat va birdamlik kabi ijtimoiy qadriyatlarni ifodalaydi. Sumalak atrofida aytiladigan tilaklar va qo'shiqlar ushbu taomning nafaqat gastronomik, balki chuqur madaniy-semantik mazmunga ega ekanligini ko'rsatadi.

Halim. "Halim" taomi uzoq vaqt davomida sekin pishirilishi bilan ajralib turadi va bu jihati orqali milliy mentalitetdagi matonat, bardoshlilik va sabr tushunchalarini ramziy tarzda aks ettiradi. Ushbu taomning jamoa bo'lib iste'mol qilinishi o'zaro mehr-oqibat, hamjihatlik va ijtimoiy birdamlik qadriyatlarini ifodalaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, taom nomlari milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlarni ifodalovchi muhim lingvokulturologik birliklar hisoblanadi. Ular orqali xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qarashlari til vositasida tizimli tarzda mustahkamlanadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, taom nomlari lingvokulturologik jihatdan faqat leksik birlik sifatida emas, balki milliy mentalitetni modellashtiruvchi semantik va madaniy kodlar tizimi sifatida kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot davomida taom nomlarining ijtimoiy, marosimiy va ramziy funksiyalari o'zaro bog'liq konseptual tizim doirasida ochib berildi.

Tadqiqot natijalari lingvokulturologiya, madaniyatshunoslik va sotsiolingvistika sohalarida nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ularni ta'lim jarayonida, madaniyatlararo muloqot, tarjima tadqiqotlari hamda milliy madaniy merosni o'rganishda qo'llash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Языки русской культуры, 1996. 288 с.

Маслова В.А. Лингвокультурология. М.: Академия, 2001. 208 с.

Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.

Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М.: Прогресс, 1993. 656 с.

Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985. 452 с.

Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. М.: РУДН, 2008. 336 с.

Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. М.: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.

Убайдуллаев О.А. Ўзбек халқ таомлари ва уларнинг этномаданий хусусиятлари. Тошкент: Фан, 2015. 184 б.

Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг лингвомаданий асослари. Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. 240 б.

Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. 672 б.